

IVAN BABIĆ

DRUŠTVENO-POLITIČKA FUNKCIJA OBRAZOVANJA U SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

U našem poimanju suvremenosti možemo se razlikovati u svemu drugome, ali ćemo se vjerojatno složiti da je doba u kojem živimo doba preobražaja i prijelaza.* Premda pouzdano ne znamo kamo prijelaz vodi i kamo nas pokreće, premda možemo imati različita mišljenja o njegovim ciljevima i pravcima, vjerojatno ćemo se ipak, svi suglasiti da je suvremeno društvo, društvo prijelazno i preobražajno. Utoliko, obrazovanje potrebno takvom dobu i takvom društvu jeste obrazovanje koje formira ličnosti sposobne da preobražavaju društvenu okolinu u kojoj žive. Ova teza, po mom mišljenju, vrijedi za svako suvremeno društvo. Ali kakvo je obrazovanje potrebno socijalističkom društvu, društvu sposobnom da obogaćuje društvenu mijenu na socijalističkoj osnovi? Pitanje smjera na samu bit socijalizma. Lako ga je postaviti, ali je odgovor na nj izuzetno težak. Dozvolite mi da svoj mogući ekstenzivniji odgovor ostavim za našu diskusiju ovih dana. A sada ću vašoj pažnji predočiti neke teškoće i alternative definicije socijalizma.

Dozvolite podsjećanje na Lenjinovu definiciju: socijalizam je elektrifikacija plus sovjetska vlast. Usprkos rudimentarnosti i elementarnosti jezgre ove definicije, na stanovit način, uključe sva bitna pitanja povezana sa prirodom socijalizma. Ona, naime, predumijeva da je socijalizam industrijsko društvo, društvo moderne nauke, tehnologije i privrede plus ono što bi se potpunije moglo nazvati samoupravljanjem radnog naroda na osnovice društvenog vlasništva sredstva za proizvodnju. Još kraće, industrijsko društvo plus socijalistički društveni odnosi. Ukoliko bi ovo željeli pobliže eksplicirati, iznova bi se vratili na pitanje o biti socijalizma, naime, na pitanje: koji su društveni odnosi socijalistički?

Dalje, mogli bi da povirimo u Marxove i Engelseve tekstove gdje bi našli da se socijalizam određuje kao društvo u kojem se svatko nagrađuje prema vlastitom radu. Ova definicija podrazumijeva da je

* Tekst uvodnog izlaganja za diskusiju o temi »Funkcija obrazovanja u socijalističkim zemljama« na seminaru organiziranom od Europäische Föderalistische Studentverband, Zapadni Berlin, studeni 1968.

nejednakost inherentna odlika socijalističkog društva. Čisti ishod eksplikacije bio bi da je socijalizam društvo nejednakosti. Naime, po svojoj fizičkoj i duhovnoj prirodi ljudi su nejednaki, u skladu s tim, njihov je doprinos društvenom radu nejednak, prema tome i nagrada koju dobivaju bit će različita. Tako dolazimo do zaključka, da ponovim, da je nejednakost inherentna odlika socijalizma.

U našem okolišanju oko definicije socijalizma mogli bi baciti pogled na povijest socijalizma, gdje bi našli ljude, među kojima i neke istaknute teoretičare socijalizma, koji definiraju socijalizam etički, koji (da za primjer spomenem Voländera) kažu da socijalizam, ukoliko želi da bude ozbiljen kao humanizam, treba da bude filozofijski redefiniran pod parolom: Na trag Kantu! Drugim riječima, socijalizam se određuje kao etičko trebanje, kao etički imperativ. Reducirani ishod ove teze jeste da socijalizam, kao u biti etički ideal, nikada ne može biti u praksi ostvaren. Istina, socijalističko društvo treba da ozbilji ideale pravde, jednakosti i slobode, ali uvijek u tom smislu da će nove predodžbe ovih ideala poniknuti u svakoj novoj fazi njegove moguće društvene realizacije.

Mogli bi da na izletu u povijest socijalizma nađemo socijalizam definiran kao prirodno-historijski proces, kao u Karla Kautskog, koji je socijalizam shvaćao u perspektivi prirodnog procesa, tj. u skladu s modelom jedne dijalektike prirode. Čisti ishod ove tendencije definiranja socijalizma rezimiran je u čuvenoj devizi Eduarda Bernsteina: cilja nema, postoji samo proces!

Ovdje bi mogli zastati uspoređujući upravo rečeno s dobro poznatom tezom, prisutnom u jugoslavenskim teorijama socijalizma, naime, da je socijalizam proces, ili kako to ove teorije, odnosno ideologije izriču: socijalizam kao svjetski proces. Implikacija je da je socijalizam prijelazno ili preobražajno društvo, preciznije društvo prijelaza iz kapitalizma u komunizam. Jezikom teorije alijenacije: socijalizam je prijelazni period u kojem se pokušava preovladavanje otuđenja, kakvog nalazimo u kapitalističkom društvu, ali socijalizam, po svojoj definiciji, u tome ne može potpuno uspjeti.

Dozvolite mi da, s namjerom da stvar do kraja pojednostavnim, predložim svoju vlastitu varijaciju definicije socijalizma: Socijalističko društvo je, društvo izobilja zasnovanog na industrijskoj proizvodnji i pravedno društvo. Izobilje i pravda – dvije su komponente svakog društva koje bi se moglo nazvati socijalističkim.

Vratimo se sada pitanju: kakvo je obrazovanje potrebno članu takva društva, industrijskog društva koje se kreće u socijalističkom pravcu ili gradi socijalizam?

S obzirom na ovo središnje pitanje naše današnje rasprave postoji jedna dilema, ili »antinomija«, ili »suprotnost« koju ću upravo eksplikirati, jedna ključna »alternativa« karakteristična za suvremenu diskusiju o socijalističkom obrazovanju i odgoju u Jugoslaviji.

Socijalističko društvo budući industrijski ili (kao u Jugoslaviji) nastojeći da takvim postane, potrebuje sposobne ljude u svim područjima svog civiliziranog opstojanja: u tehničarima, industriji, znanstvenom

istraživanju, poljoprivredi, zanatstvu, u vojsci, sudstvu, školstvu, socijalnom staranju, javnim komunikacijama itd. Kao i svako suvremeno društvo, socijalističko društvo treba da funkcioniše pa ima potrebu za obrazovanim ljudima koji su funkcionalni po svom pozivu, koji u društvu »funkcioniraju«. Ali samo po ovoj svojoj osobini socijalizam ne bi bio socijalizam. Naime, ukoliko bi se zadovoljili s ovom osobinom socijalizma tada u njemu ne bismo imali prijelazno društvo od kapitalizma komunizmu, nego prijelazni oblik od tradicionalnog industrijskom društvu.

Nesrećom, socijalizam se kroz svoju historiju zadnjih pedesetak godina ponajviše poistovećivao upravo s posljednjom vrstom društva. Tako je poziv socijalizma ukoliko je on ponikao u privredno nerazvijenim dijelovima svijeta, bio preobražavanje tih društava od nerazvijenih u razvijena, a u najboljem slučaju u najrazvijenija.

Ali, socijalizam mora održavati vezu sa svojim humanističkim izvorom i sa svojom humanističkom ambicijom. To je ona druga komponenta koja mora da bude uvijek prisutna u obrazovanju kojemu je svrha formiranje ličnosti sposobnih da izgrađuju i razvijaju socijalizam. Socijalizam je, naime, trajno revolucioniranje društvenih odnosa u socijalističkom pravcu i kao takav potrebuje ljude sa širokim humanističkim vidikom, njemu su neophodni društveni kritičari i društveni revolucionari, što će reći ljudi nadahnuti filozofijom društvene promjene, nazivala se ona marksističkom ili drukčije.

U svim diskusijama o obrazovanju primjerenom socijalizmu, barem u Jugoslaviji, imali smo sudar, svojevrsni antagonizam između tih dviju tendencija: jedne prema specijalizaciji, funkcionalizaciji, profesionalizaciji, politehnizaciji, i druge prema humanističkim vrijednostima, humanizaciji, revolucionarstvu. U drastičnijim izrazima ovaj antagonizam može da se opiše kao sukob između birokratskog, organizacijskog, tehničkog – jednom riječi materijalističkog, i nasuprot tome: humanističkog, kritičkog, intelektualističkog, tj. idealističkog mentaliteta.

Dozvolite mi kazati da su u jednom periodu jugoslavenske društveno-političke diskusije o obrazovanju te tendencije bile krajnje suprotstavljene. Ekstrem prve tendencije iskazivao se kroz nekritičko prihvatanje industrijske civilizacije kao vrijednosti po sebi, kao sredstva za prevladavanje svih društvenih zala. Ovaj ekstremizam do izvjesne mjere je shvatljiv kao naravan u jednoj zemlji koja je u visokoj mjeri bila nerazvijena, a u nekim aspektima je to još uvijek.

Drugi ekstremizam predstavio se kao bitno romantička kritika industrijske civilizacije u ime humanističke tradicije i tradicionalnih humanističkih vrijednosti. Te su vrijednosti i tradicije bile prihvaćene kao apriorne i kao vrijednosti po sebi, pa su u ime tih vrijednosti upućivani oštri napadi na specijalizaciju kao idiotizaciju i na tehnološko-birokratsko-organizacijski mentalitet kao na faktor društvene zaostalosti i idejne konzervativnosti.

Sadašnji trend diskusije, kako mi izgleda, ide u pravcu prevladavanja, ili barem koegzistencije ta dva ekstrema. Slaba tačka humanizma je činjenica, a ljudi su je naučili, da je ideologija i praksa efikasnosti u stanju da instrumentalizira čak i humanizam i humanističku tradiciju. Naime humanistički orijentirani i obrazovani ljudi su u pravilu produktivniji i korisniji, tako da humanizam biva uračunat u životni proces industrijske civilizacije. Tu je lekciju kapitalizam naučio a mi smo je, u mnogo čemu, morali naučiti iznova.¹

Humanizam je, i ovo je njegova druga slabost, prazan bez konkretnog sadržaja. Humanističke vrijednosti ne mogu se ozbiljiti na osnovi negacije industrijske civilizacije. Prema tome, tradicionalna, aristokratska kritika moderne civilizacije, zapravo, nije humanistička.

Iz svega što rekoh sljedi veliko pitanje s kojim i zaključujem: kako spojiti opisane tendencije u produktivnu sintezu, tj. kako se boriti protiv funkcionalističko-produktivističke jednostranosti motivirane efikasnošću i kako, u isto vrijeme, izbjeći romantičku kritiku moderne civilizacije? Samo ekonomsko blagostanje nije socijalizam, ali socijalizam se ne može izgraditi bez privredne efikasnosti. Socijalističko društvo, kao moderno organizirano društvo, zahtijeva visoko osposobljene specijaliste, ali u isto vrijeme njemu je potrebno obrazovanje koje će specijaliste učiniti sposobnim da otkrivaju opći smisao i svrhu svoje djelatnosti. Čovjek takvog obrazovanja nipošto neće biti puki tehničar, podoban adaptaciji na stvarnost, već intelektualac angažiran u revolucionarnom preobražaju starog u novo. To upravo takav preobražaj i jeste ono što socijalizam znači, ukoliko ne želimo da čekamo na ostvarenje socijalističke utopije u nekoj maglovitoj budućnosti. Kako izumiti, kako organizirati, kako usmjeriti takvo obrazovanje – to je veliki zadatak.

¹ Usp. Ante Marušić, »Visokoškolski studij i humanističko obrazovanje«, Kulturni radnik, Zagreb, 1967, br. 3-4, str. 32-43.